

Bárth M. János

Helynevek vagy körülírások?

Hágó, menő, járó és társaik a székelyföldi helynevekben

1. A szűkszavú történeti források és a különböző elvek, célok alapján szerkesztett jelenkori helynévgyűjtemények olykor különleges formájú, szerkesztésmódú adatokat is a kutatók elé tárnak. Az ilyen „laza”, illetve „szokatlan alaki szerkezetű” nevek általában azt a gyanút ébresztik a névrendszer elemzőiben, hogy csak alkalmi, köznévi helymegjelöléseket, nem pedig megszilárdult, állandósult használatú helyneveket jegyeztek föl a gyűjtők.

Az efféle névformák megítélése sokszor előkerült a helynévkutatás irodalmában. A szerzők általában együtt tárgyalják a bizonytalan státuszú helymegjelölések egyes fajtáit, a névutós, ragos, határozós stb. szerkezeteket, hiszen mindegyikkel kapcsolatban kérdéses, hogy valóban névként funkcionált, illetve funkcionál-e a különböző szövegekben.

Dolgozatomban csak az úgynevezett „határozós szerkezetű nevek”-re, vagyis a „valamire/valahová menő” típusra koncentrálok. SZABÓ T. ATTILA erdélyi történeti helynévgyűjtésének közzététele és székelyföldi adatainak informatizálása (BÁRTH M. 2007) közben viszonylag sűrűn találok efféle adatokkal: *Vizre menőben az akasztó fán alol* (ETH. 2: 98), *Fel menőbe* (ETH. 2: 83), *Lemenő Lábban* (ETH. 2: 84), *Felmenőbenn a Kenderes kert felett* (ETH. 2: 85). Ezeknek a történeti (zömmel 16–19. századi) példáknak csak szórványosan akadnak 20. századi folytatásai erdélyi jelenkori helynévgyűjtésekben (példaképpen, a teljesség igénye nélkül: SZABÓ T. 1942, CSOMORTÁNI 1997, JANITSEK–SZŐCS 1998, JANITSEK–HÁRI 2000, HINTS 2000, SZOPOS 2004, JANITSEK 2008, FARKAS–ZÁNTÓ 2008, BÖLCSKEI–HAVAS–SLÍZ 2008). Még ritkábban, elenyésző számban fordulnak elő hasonló adatok — a megyei-járási földrajzinév-gyűjtemények tanúsága szerint — a magyar nyelvterület más részein.

Kérdés tehát, hogy az „X-re menő/hágó/járó”-féle erdélyi névadatok egy tájra, illetve történeti korszakra jellemző különleges névtípusba tartoznak-e, vagy lejegyzésük körülményeiből, illetve szerkezeti sajátosságaikból adódóan rögtönzött helymegjelöléseknek, körülírásoknak tekinthetők. Vizsgálatukhoz mindenképpen nagyszámú adat „átrostálására” van szükség (vö. HOFFMANN 2007: 77), amire az utóbbi években megjelent — részben elektronikus formában is hozzáférhető — helynévtárak kiváló lehetőséget biztosítanak.

2. Az idevágó szakirodalom rövid áttekintését BENKŐ LORÁND megjegyzéseivel kell kezdeni, amelyeket a Nyárádmentén végzett gyűjtései után egy kisebb cikkében, majd a terület helyneveit rendszerező, klasszikussá vált monográfiájában tett. Utóbbi munkájának alaktani rendszerezésében említi a „határozós összetételek” csoportját, amelyek a „térbeli haladást jelentő igékből képzett, jelenidejű melléknévi igenevekkel alakult földrajzinevekben fordulnak elő” (BENKŐ 1947: 40). Két típusukat különíti el: a „határozóragos köznévi + melléknévi igenév” (*Árokramenő, Dijórahágó, Rétrementő*), valamint a „határozószó + melléknévi igenév” (*Alájáró, Bėjövő, Fēhágó*) csoportokat (i. h.).

Néhány oldallal odébb a névutós, ragos szerkezetek kapcsán jegyzi meg, hogy azok „tulajdonképpen körülírások, melyek a hely tüzetesebb megjelölésére szolgálnak (...) az összeírásokban tehát itt legtöbbször nem is földrajzinevekről, hanem inkább területmeghatározásokról beszélhetünk” (BENKŐ 1947: 42). A határozós szerkezetekkel kapcsolatban tehát úgy tűnik, nem merült föl a „névség” problematikája. Korábbi, „*Hágó és társai*” című rövid írásából is az derül ki, hogy nem az ilyen nevek különös szerkezete, hanem „logikája” keltette föl a figyelmét, vagyis az, hogy ezek az igenevek nem az *e m b e r*, hanem az *adott t e r ü l e t*, *f ö l d d a r a b* járására, menésére, felhágására vonatkoznak. A denotátumokra vonatkozóan még megállapítja, hogy ezek a nevek „szántót, kaszálót, erdőt, patakot, kerítést jelölnek, (...) legritkább esetben vonatkoznak útra” (BENKŐ 1944: 477).

A következő évtizedekből elsőként INCZEFI GÉZA tanulmányát fontos megemlíteni (1967), aki aprólékosan rendszerezte az általa „laza szerkezetű földrajzi nevek”-ként emlegetett névformákat. Kiemelte, hogy ezek a különleges alakulatok a névvé válás folyamatának egy kezdeti állapotát mutatják. Írására MEZŐ ANDRÁS reagált (1968), aki szerint ezek a nyelvi adatok elsősorban írásban fordulnak elő, és nem valódi, szóbeli névhasználatot tükröznek. INCZEFI GÉZA válaszul közölt megjegyzéseiben (1968) külön kiemelte azokat a megbízható forrásból és saját gyűjtéséből származó adatokat, amelyek az élő névhasználatban is bizonyítják némelyik igenevet tartalmazó, laza szerkezetű helynév létezését: *Patakra járó, Murára-nyulló* stb. (INCZEFI 1968: 208). Felhívta a figyelmet arra is, hogy bár az efféle példák főként Erdélyből származnak, néhány Zala megyei adat azt mutatja, hogy szórványosan más helyeken is találkozhatunk ezzel a típussal. Néhány évvel később VÉGH JÓZSEF a téma kapcsán arra hívta föl a helynévgyűjtő mozgalomban munkálkodók figyelmét, hogy mennyire fontos a szinkron gyűjtésekben az igazi, élő népnyelvi adat pontos, körültekintő lejegyzése, hiszen a történeti források adatairól nehéz megállapítani, hogy „mondták-e valaha, valóban így” (1970: 376).

J. SOLTÉSZ KATALIN „szokatlan alakú szerkezetű helynevek”-ként említi tanulmányaiban (1986, 1989) a különleges névformákat. Adatait az 1970-es, 80-as

években megjelent megyei névtárakból és SZABÓ T. ATTILA „Kalotaszeg helynevei” című munkájából meríti. A határozós szerkezetekkel kapcsolatban rámutat arra, hogy több variációban fordulhatnak elő, és elsősorban írásos forrásokból adatolhatók, de a helynévgyűjtések egészéhez képest is csak kis számban. Területi eloszlásukról szólva felhívja a figyelmet arra, hogy a kalotaszegi anyagban különösen nagy arányban fordulnak elő. Ennek valószínűsített okaként együtt említi a helyi nyelvsajátságokat és a hivatalos írásbeliség hatását is.

„A magyar nyelv történeti nyelvtaná”-nak szóösszetételekkel foglalkozó fejezetében ZELLIGER ERZSÉBET azokkal a határozós szerkezetű összetett földrajzi nevekkal foglalkozik, amelyeknek alaptagja melléknévi igenév, bővítményi tagja határozószó; ómagyar kori példái: 1307: *Alayarou*, 1348: *altalyaro*, 1367: fluuium *Altalesew* (ZELLIGER 1991: 541). Véleménye szerint — olyan jeles nyelvtörténeti példák alapján, mint a TA. *feheruuaru rea meneh* szórványa — „ha a bővítményi tag ragos/névutós főnév, szoros szókapcsolatnak minősül, és megtartja igenévi jellegét”: vagyis nem tekinthető helynévnek (i. h.). A korai adatai alapján mindenesetre nagy múltúnak (bár szórványosnak) tűnnek a magyar nyelv történetében a különböző határozós helymegjelölő szerkezetek. Az újkori, illetve jelenkori párhuzamokkal való összevetést viszont az idegen nyelvi közeg és a folyamatos adatolás hiánya jelentősen megnehezíti, szinte teljesen bizonytalaná teszi.

HOFFMANN ISTVÁN a határozós szerkezetű, igenevet tartalmazó névformák szerkezeti elemzésekor rámutat arra, hogy a szinkroniában különböző változási fokon álló névalakokkal találkozhatunk. Megkülönböztet olyan *X-re/dülő* típusú, kétrészesnek tekinthető neveket, amelyekben az igenév földrajzi köznévvé vált (erre maga a *dülő* a legjobb példa). Azokat a névformákat, ahol az utótag főnevesülése még nem ment végbe (pl. *nyúló*, *fekvő*), hiányos szerkezetűeknek tartja. Jelzi, hogy néhány esetben átmeneti, nehezen besorolható nevek is előfordulhatnak, amelyek igenévi eleme (pl. *járó*) „esetleg földrajzi köznévként is tekinthető” (2007: 77). Egyetért J. SOLTÉSZ KATALIN véleményével, amely szerint ezek a nevek periférikus jellegűek a magyar névrendszerben. Hasonlóan vélekedik SEBESTYÉN ÁRPÁD is, aki a névutós helynevek kapcsán foglalkozik valamennyi különleges szerkezetű helynévtípussal. Ő is rámutat arra, hogy „az *X-re dülő*, *nyúló*, *menő*, *járó* határozós szerkezetek valóban szinte automatikusan kiegészülnek a tudatban a helyzetadta *föld*, *rét* stb. elemekkel, ez provokálja az igenevek főnevesülését, ezáltal a határozós szerkezet főnévi értékben való helynevesülését.” Hozzáteszi azt is, hogy „a nem igenévi, *X-re dül* határozós szerkezet önmagában nem válik névvé” (1998: 81).

3. SEBESTYÉN ÁRPÁD tanulmányában joggal jelenti ki, hogy: „A névutós helynevek vagy helymegjelölő szerkezetek tömeges adatolását századunkban Szabó T. Attilának köszönhetjük” (1998: 71). Az iskolateremtő kolozsvári tudós

helynévgyűjtési és -közlési elveit leginkább a 40-es évek tájékán megjelent fontos munkáinak (Dés, Kalotaszeg, Borsavölgy helynevei; vö. SZABÓ T. 1937/1988, 1942, 1945) bevezetőiből ismerhetjük meg. SZABÓ T. ATTILA fontosnak tartotta nemcsak a „tőhelynevek”, hanem valamennyi változatuk kijegyzetelését, és a denotátumra vonatkozóan minden olyan információ felgyűjtését, ami a nevek értelmezéséhez, több tudomány általi felhasználásához fontos lehet (SZABÓ T. 1937/1988: 110). Saját szavaival: „A történeti adatok összegyűjtése és közlése során nemcsak arra törekedtem, hogy közlésem minél teljesebb és az elsődleges forrás hangjelölését minél pontosabban visszatükröző legyen, de egyben arra is, hogy az egyes adatok nem a forrásból kiszakítva, pusztán önmagukban álljanak rendelkezésre, hanem hogy kiemelve is az elsődleges forrás közvetlenségével adják a történeti adatot. (...) Ezért, ahol erre szükség volt, nemcsak a forrásban előforduló helynévi adatnak a (...) pontos közlésére fektettem a főszúlyt (...), hanem arra is, hogy a kérdéses adatot szövegösszefüggésben közöljem, és így beszédesebbé tegyem” (SZABÓ T. 1942: XII–XIII).

A fent idézett tanulmányok viszont azt sugallják, hogy a névkutatók nem is annyira csak a szokatlan nevek szerkezeti sajátosságai, hanem (elsősorban a névutós és a ragos szerkezetek esetében) a SZABÓ T. ATTILA-féle adattárakban képviselt nagy számarányuk miatt kérdőjelezik meg az ilyen adatok valódi helynév voltát, joggal feltételezve eltérést a történeti források nyelvezete és az élőbeszéd között.

4. SZABÓ T. ATTILA erdélyi történeti helynévgyűjtése szolgált alapul az én vizsgálataimhoz is. Magam is úgy gondolom, hogy ez a hatalmas adattár okkal bizonytalanítja el a mai olvasót: mit tartson valódi, használatos névnek a régiségből, és mit nem? Ehhez hozzájárul a nevek variálódása, a tágabb szövegkörnyezet, a mondatbeli szerep ismeretlen volta, a pontos lokalizáció hiánya. Másrészt viszont a mintegy fél évezredet átívelő történeti mélység és az adatok nagy száma azzal kecsegtethet, hogy biztosabb megállapításokat tehetünk általuk, mintha csak jelenkori vagy egy-két történeti előfordulást tartalmazó közléseket lapozgatnánk. Az informatizált adattár lehetővé teszi azt is, hogy névföldrajzi szempontból elemezzük a *Rétremenő*, *Feljáró*, *Sárramenő* típusú szerkezeteket. Természetesen (SZABÓ T. ATTILA szándékának megfelelően is, ahogy azt az életében megjelent helynévkötetek is mutatják) csak a történeti és jelenkori gyűjtések együttes értelmezése, kivallatása szolgálhat igazán teljes tanulsággal. Ezért több település esetében SZABÓ T. ATTILA Székelyföldre vonatkozó adatait összevettem az utóbbi évtizedekben megjelent, szinkrón gyűjtést tartalmazó közleményekkel és a korábban említett, Erdély más területeire vonatkozó, de írásos és szóbeli gyűjtést is tartalmazó kötetekkel (Kalotaszeg, Borsavölgy).

5. A székelyföldi (Háromszék, Udvarhelyszék, Csík-, Gyergyó- és Kászonszék) települések SZABÓ T. ATTILA által gyűjtött (ETH. 2, 6, 8) történeti hely-

névanyaga 45 204 helymegjelölést tartalmaz (az informatizált változat alapján). Ebből 2653-ban találunk a *menő, jövő, kelő, hágó, járó, szökő, nyúló, rúgó* (mozgást, térbeli haladást kifejező) szavakkal alkotott melléknévi igeneves szerkezetet. A legtöbb (1657) ilyen helymegjelölés a háromszéki adatok közül kerül ki (62,45%), csak 728 (27,44%) fordul elő csík-gyergyó-kászonszéki települések helynévanyagában, és mindössze 268 (10,1%) Udvarhelyszékben. Ezt a területi megoszlást a három megye összesített adatmennyisége nem indokolja (Háromszék: 15 969 adat, Csík-Gyergyó-Kászon: 10 559 adat, Udvarhelyszék: 18 676 adat). Nem magyarázhatjuk az eltérést a különböző névfajták arányának különbségével sem: a három területen a településnevek, víznevek, határnevek stb. azonos arányban vannak reprezentálva. A vizsgált adatok a bennük szereplő folyamatos melléknévi igenevek alapján csoportosítva azonban különbözően oszlanak el a három megyében. Ezt a következő táblázatban foglaltam össze:

	Háromszék	Csík-Gyergyó-Kászon	Udvarhelyszék	összesen	
<i>menő</i>	840	409	64	1313	(49,49%)
<i>jövő</i>	324	130	9	463	(17,45%)
<i>kelő</i>	278	75	17	370	(13,94%)
<i>hágó</i>	67	55	99	221	(8,33%)
<i>járó</i>	46	53	77	176	(6,63%)
<i>szökő</i>	60	1	0	61	(2,29%)
<i>nyúló</i>	34	0	1	35	(1,31%)
<i>rúgó</i>	8	5	1	14	(0,52%)
összesen	1657 (62,45%)	728 (27,44%)	268 (10,1%)	2653	(100%)

Ha BENKŐ LORÁND rendszerezéséhez hasonlóan az efféle helymegjelöléseket szerkezetük alapján csoportosítjuk, az összes adat vizsgálata a határozóragos köznév (vagy helynév) + folyamatos melléknévi igenév (pl. *Rétre menő*) típus túlsúlyát mutatja a határozószó + folyamatos melléknévi igenév (pl. *Alámenő*) típus mellett: az előbbi közel kétszer annyi adattal szerepel a történeti anyagban, mint az utóbbi. (A határozószó + folyamatos melléknévi igenév csoport valójában igekötővel, határozószóval és névutóval alakult szintagmákat foglal magában, a következőkben azonban mégis a BENKŐ-féle meghatározást használom az adatok átláthatóbb csoportosítása érdekében. Az egyes formák szófaji szerepe a példák részletes bemutatása közben visszatérek.) A következő táblázat adatai azonban azt mutatják, hogy elsősorban a leggyakoribb (*menő, jövő*) igenevet tartalmazó szerkezetek nagy száma miatt alakul így a két csoport aránya.

A területi megoszlást és a különböző szerkezeti csoportokat tehát az egyes igenevek szerint külön-külön vizsgálva is érdemes szemügyre venni.

	ragos névszó + folyamatos melléknévi igenév	határozószó + folyamatos melléknévi igenév	összesen
<i>menő</i>	1030	283	1313
<i>jövő</i>	416	47	463
<i>kelő</i>	84	286	370
<i>járó</i>	81	95	176
<i>hágó</i>	87	134	221
<i>szökő</i>	11	50	61
<i>nyúló</i>	0	35	35
<i>rúgó</i>	13	1	14
összesen:	1722 (64,9%)	931 (35,1%)	2653 (100%)

A *menő* utótagú szerkezetek kis híján a felét teszik ki a vizsgált igeneves szerkezeteknek. Kis részük, mintegy két tucat helymegjelölés melléknévi szerepű, általában útra, utcára vonatkozik, megjelölve annak irányát: *Tora meneö ut* (ETH. 8: 97). A történeti adatok döntő többsége azonban valamiféle határrészre, földdarabra vonatkozik. A ragos köznév (vagy helynév) + folyamatos melléknévi igenév szerkezet tulajdonképpen a terület pontos határát jelöli meg: pl. *Kerezt vtra meneo* (ETH. 2: 186), *Saros Arokra menoben* (ETH. 2: 29), *Nadas Arokra meneö feöld* (ETH. 6: 194). A kevésbé gyakori határozószó + folyamatos melléknévi igenév típus általában olyan alakokban fordul elő, ahol tulajdonképpen főnevesült, igekötős folyamatos melléknévi igenevek váltak helynévvé: pl. *felmenő* (a SzT. alapján 'felfelé nyúló határrész'): *Hoszu felmenőbe* (ETH. 6: 23); *lemenő* (a SzT. alapján 'lefelé lejtő hely'): *lemenőb[en]* (ETH. 2: 150); *alámenő* 'lefelé lejtő földterület (?)': *alá menőben* (ETH. 2: 60); *kimenő* (a SzT. alapján 'felfelé rúgó föld'): *kimenő nevű lábban* (ETH. 2: 10); *bemenő* 'belterületbe nyúló földterület (?)': *bemenő* (ETH. 2: 152). Néhány esetben a *kimenő*, *felmenő*, *alámenő* stb. melléknévként áll, és a megjelölés útra, utcára vonatkozik: *kender földek mellet ki menő utza* (ETH. 2: 28). Kivételesen az is előfordul, hogy névutós névszót követ a folyamatos melléknévi igenév: *Hegj ala meneoben* (ETH. 2: 189).

A fenti táblázat jól mutatja, hogy a *menő* igenévvel alkotott helymegjelölő szerkezetek legnagyobb részben (840 adat) háromszéki települések adataiból kerülnek elő. Csík-, Gyergyó- és Kászsószék területéről már kevesebb mint feleannyit (409), Udvarhelyszékből mindössze 64 adatot találunk. Ebben az esetben talán érdemes azt is megvizsgálni, hogy hány településről származnak ezek az adatok, és hogy az egyes településeken hány előfordulásuk van. Háromszék településeinek mintegy 70%-ában, 79 helységben jelenik meg ilyen szerkezet, Csík-, Gyergyó- és Kászsószékben 32 helységben (42%), Udvarhelyszékben pedig csak 29 helységben (21%). Változatos az egyes településeken előforduló adatok száma is: legtöbbször csupán 2-3 példát, néhány helységben viszont (pl. Ilyefalva, Kilyén, Zágon, Csíkszentimre, Csíkszentsimon) kiemelkedően magas

számot (60–80–100 adatot) találunk. Tehát amellet, hogy a vizsgált szerkezet a három megyében, székben különböző eloszlást mutat, néhány településen, egy-egy forrásban feltűnően gyakori a használata. Ez valószínűleg arra utal, hogy bizonyos helyeken (és bizonyos időszakokban: főként a 18. században) néhány névlejegyző írásbeli nyelvhasználatára különösen jellemző lehetett ez a forma.

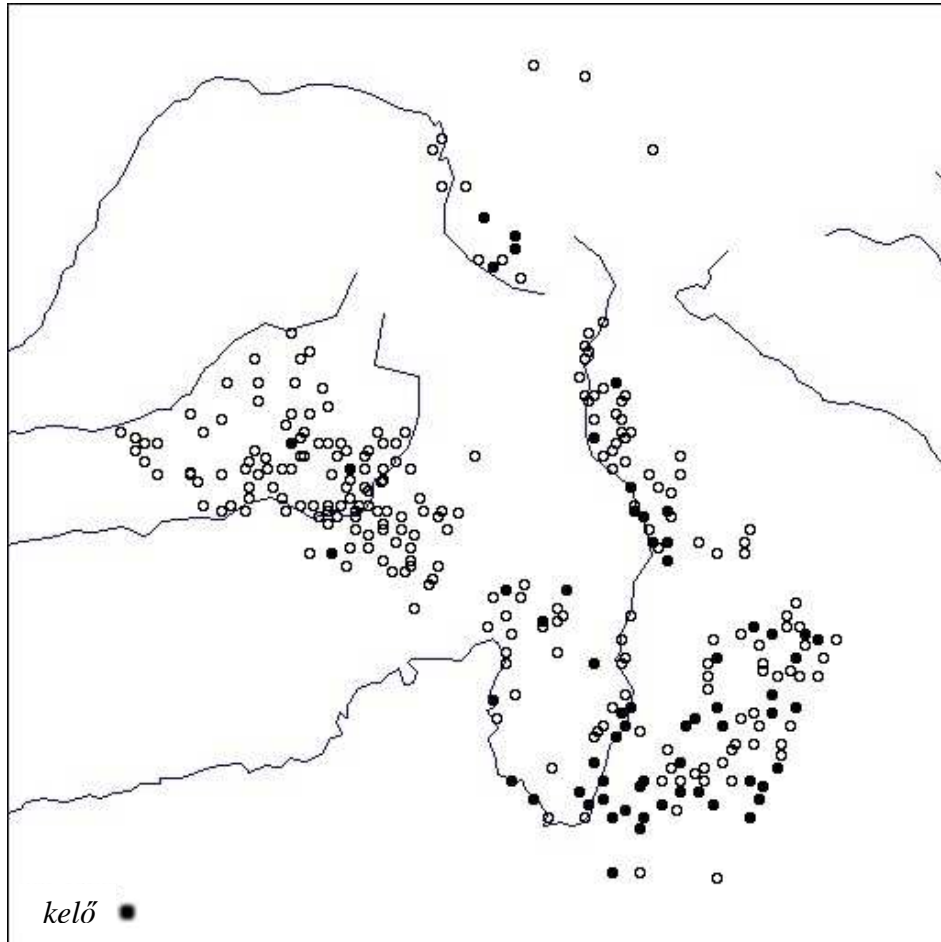
Lehetséges, hogy hatással volt a sok *menő* utótagú szerkezet a *mentiben* szócskát tartalmazó helymegjelölések (pl. *Vasar ut mentiben*, ETH. 2: 18) kialakulására is, amelyek jól körülhatárolható területen, Háromszék déli részében, Sepsiszentgyörgytől délre, 22 településen fordulnak elő egy-két esetben. Kiemelkedően sok adat csak Uzon helynevei között tűnik föl. Az efféle adatok: *Mézes pataka mentiben* (ETH. 2: 23), valószínűleg az 'út, patak mentén, vele egy irányban elterülő' (SzT. *mente*) földre vonatkoznak. A *menő* utótagos formák hatását mutatják azok a szerkezetek is, ahol a *mentiben* szóhoz igekötő is járul, és így igenévi funkciót kölcsönöz neki: *Bodolai ut lementibe* (ETH. 2: 194).

Az előzőhöz hasonlóan a *jövő* utótagú szerkezetek is túlnyomórészt határ-részt, földterületet jelölő helymegjelölésekben fordulnak elő (egy kivétellel: *Megyés patakáról kijövő Erdő út*, ETH. 2: 63). Az ilyen adatok 90%-ában ragos névszó + folyamatos melléknévi igenév szerkezetet találunk, a *menő* utótagos formákhoz hasonló jelentésben, pl. *országutára jövőben* (ETH. 8: 14), *Kurta völgyre jövőben* (ETH. 2: 52), *Malom Utra jövő lábban* (ETH. 2: 103). Köznevesült, igekötős folyamatos melléknévi igeneves szerkezetre kevesebb példát találunk, mint a *menő* esetében: *fel jövőben* (ETH. 2: 9), *Béjövő* (ETH. 2: 36), *alá-jövő Lapossában* (ETH. 2: 193) stb. A *jövő* utótagos szerkezetek a *menő*-höz hasonló arányban szerepelnek a három székely szék történeti helynévanyagában: több mint kétharmaduk Háromszékből, kb. egyharmaduk Csík-, Gyergyó- és Kászonszékből és egy töredékük Udvarhelyszékből kerül elő.

A *kelő* utótagú szerkezetek az előbbiektől eltérő jellegzetességeket mutatnak. Olyan földterületre vonatkoznak, amely egy út (vagy más hosszan elnyúló tereptárgy) két oldalán terül el. Legtöbbször (pl. legkorábbról, 1556-ból) *vth által kelőbe* (ETH. 2: 121) alakban fordulnak elő. Emellett a valószínűleg archaikus, ragtalan forma mellett csak ritkán, mintegy húsz esetben találunk ragos formákat, mint pl. a *Havad utat által kelő[en]* (ETH. 2: 62). Az adatok kb. egynegyedében a *kelő* határozószó nélkül a ragtalan névszóhoz járul, pl. *ősveny kelőben* (ETH. 2: 92). Ezeknek a szerkezeteknek egymáshoz való viszonyát, időbeli alakulását valószínűleg csak szélesebb körű adatgyűjtéssel, tüzetesebb vizsgálattal lehetne feltárni.

A *kelő* melléknévi igenevet tartalmazó formák között találunk olyan nevet is, amely jól példázza az efféle szerkezetek túlburjánzását egy-egy falu (itt a fentebb is említett Kilyén) névanyagában: *Az Banyara menőben; Az Nagj Könél az Banja ősveny kelőben; Banya ősveny k e l ő r e m e n ő b e n* (ETH. 2: 96). A

kelő az összesített adatokhoz hasonlóan főleg Háromszékből fordul elő nagy számban. (Lásd ehhez az 1. ábrát.)

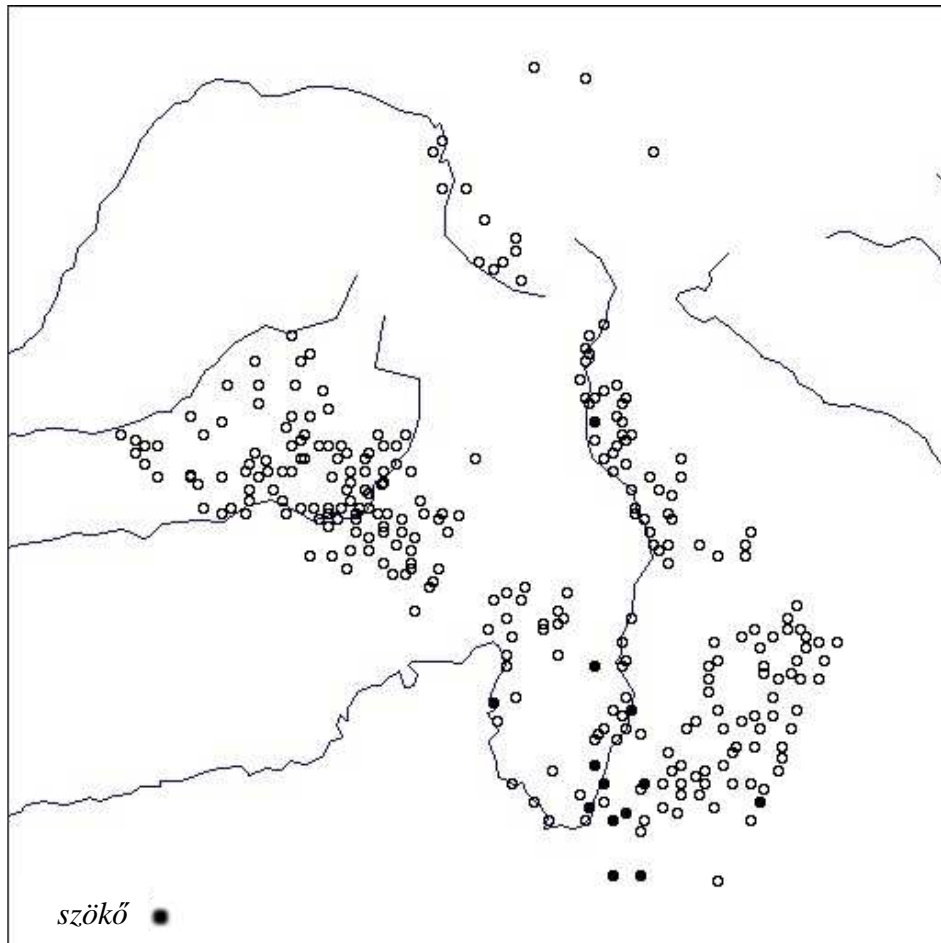

1. ábra. A *kelő* a székelyföldi történeti helynevekben.

A *hágó* a többi vizsgált igenévhez képest eltérő jellegzetességeket mutat. Önállóan, főnevesült formában is gyakran fordul elő helynevekben, pl. *Köves hágó* (ETH. 6: 33). Ragos névszó mellett jóval kevesebbszer fordul elő (pl. *hegyre hagob[an]*, ETH. 6: 33), mint köznevesült formában, *fel* és *ki* igekötővel, 'hágó' jelentésben: *fel hágó* (ETH. 8: 44); *ki hágó nevezetű helyben* (ETH. 8: 14), *fel hágó fején* (ETH. 6: 9). Földrajzi eloszlása is különbözik az előzőektől: leginkább Udvarhelyszéken és Háromszéken tűnik föl, legkevésbé a csík-gyergyó-ká-szonszéki adatok között.

A *szökő* a *kelő*-höz hasonló szerkezetekben, hasonló jelentésben, az előbbinek variánsaként található meg, de szinte kizárólag háromszéki települések anyagában. Legtöbbször *hazug ut által szökőben* (ETH. 2: 92) formában, néhány

esetben határozószó nélkül, pl. *Gődör szökő* (ETH. 2: 161). A *szökő* a *kelő* szélesebb elterjedéséhez képest jól elhatárolható területen, Háromszék déli, nyugati településein tűnik föl. (Lásd ehhez a 2. ábrát.)

2. ábra. A *szökő* a székelyföldi történeti helynevekben.

A *járó* utótagú szerkezetek csaknem fele melléknévi szerepben áll, és utat, utcát, ösvényt jelöl: pl. *Vizre járo uczca* (ETH. 2: 196), *Molduvara járo ut* (ETH. 8: 97). Ritkábban fordul elő ragos névszó mellett, pl. *Tetves Kutra járobán* (ETH. 8: 134), mint köznevesült, igekötős formában: *feljáró* 'felfelé nyúló föld', *keresztüljáró* 'keresztben fekvő föld (?)', *alájáró* 'lefelé nyúló föld (?)' jelentésben: pl. *feljáróban* (ETH. 8: 120), *keresztül járo szénafűben* (ETH. 6: 77), *oldalba alá jároba* (ETH. 6: 186). Ha ezeknek a szerkezeteknek a földrajzi eloszlását vizsgáljuk, azt a jól látható eredményt kapjuk, hogy a jelzői funkcióban (az *út*, *utca*, *ösvény* köznevek mellett) álló *járó* előfordulások döntő része há-

romszéki, a főnévi szerepű előfordulások többsége pedig udvarhelyszéki, illetve csík-gyergyó-kászonszéki. (Udvarhelyszékben mindez nyilvánvalóan a *menő* feltűnő hiányával is összefügghet.)

A *nyúló* utótagú szerkezetek csak igen kis számban fordulnak elő. Két kivétellel (*lenyúló*) mindig *kinyúló* formában találjuk meg. Az adatok zöme Háromszékből, Kilyén településről való, pl. *Ki nyuloban* (ETH. 2: 87). Hasonló adatot csak két szomszédos településről, Szentivánlaborfalvából és Uzonból találunk. A távoli, udvarhelyszéki Tarcsafalva helynevei közt szerepel még *ki nyulo* (ETH. 6: 237).

A legritkább a *rúgó* igenév az efféle szerkezetekben. Ragos névszók mellett fordul elő szinte minden esetben, pl. *Rétre rugó lábba* (ETH. 2: 50).

6. Az igeneves szerkezetek a történeti helynévgyűjtés időkeretein belül nem mutatnak látványos időbeli megoszlást. Az összes adat számával arányosan jelennek meg a különböző korszakokban, tehát a legtöbb ilyen helymegjelölés a 18. századból való éppúgy, mint a SZABÓ T. ATTILA által kijegyzetelt adatok zöme.

A történeti példákból kirajzolódó névtípus továbbélését, használatát természetesen a jelenkori helynévgyűjtésekben érhetnénk tetten. Ilyen vizsgálatra az egész Székelyföldre kiterjedően ebben a dolgozatban nem vállalkoztam. Néhány, a közelmúltban kiadott, egy-egy település vagy kistáj névanyagát közzétevő gyűjteményben viszont rábukkantam efféle helynevekre, ez az adatmennyiség azonban nem elegendő ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket vonhassunk le a *menő*, *jövő*, *járó* stb. típusú, igeneves szerkezetekkel kapcsolatban.

A háromszéki Hídvég helyneveinek gyűjteménye sok idevonható történeti adatot is közöl a 17–19. századból. 20–21. századi folytatása viszont csak a *Felmenő* és a *Méj-Árokra menőben* helynévnek van (JANITSEK 2008: 84, 91). Árapatak jelenkori helynévanyagában már nem szerepel ilyen név, viszont az 1864-es Pesty-féle gyűjtésben ott találjuk a *Rétre-menő* névadatot (JANITSEK 2008: 168). Az egykori jegyző frappáns magyarázatát is érdemes idézni: „Rétre-menő-határ rész szántók. Az itt lévő szántók büttjőkkel a rétre menvén neve innen eredett” (JANITSEK 2008: 168). Az ugyancsak háromszéki Angyalos számos történeti *menő*, *jövő* adatának csak egy 20. századi párhuzama maradt, a *Nyirre menő* (BÖLCSKEI–HAVAS–SLÍZ 2008: 34). Hasonló a helyzet Kökös névanyagában is, ahol ennek a típusnak a továbbélését csak a *Sára menő* és az *Egere menő* bizonyítja (BÖLCSKEI–HAVAS–SLÍZ 2008: 90, 95).

Meglepő, hogy a történetileg leggazdagabban adatolt Kilyén jelenkori névanyaga nem tartalmaz efféle helynevet (FARKAS–ZÁNTÓ 2008). A szomszédos Szotyor helynevei közt is csak a *Vasútra menő* ~ *Vasútra rúgó láb* adat utal ennek a típusnak a meglétére (FARKAS–ZÁNTÓ 2008: 41).

SZABÓ T. ATTILA erdélyi történeti helynévgyűjtése Csíkszék területéről viszonylag kevés adatot tartalmaz, ezzel együtt kevesebb *menő*, *jövő* típusú helymegjelölést is, mint pl. Háromszék esetében. A jelenkori gyűjtések azonban

számos efféle névadattal szolgálnak: Csíkcsicsó adatai között például előfordul *Rétre menő*, *Árokszökő*, *Borzsovába menő*, *Taplocára menő*, *Vízre menő* is (CSOMORTÁNI 1997: 9, 12, 13, 21, 22). Göröcsfalva adattárában találunk *Alájövő*, *Alámenő*, *Átoľfekvő*, *Kerremenő*, *Kihágó*, *Ótra jövő*, *Rákosi határra menő*, *Szép-vízre menő ~ járó* helynevet is (CSOMORTÁNI 1997: 54, 56, 57–9). Csíkszentimre gazdag történeti helynévanyaga számos efféle névformát tartalmaz, de a jelenkori gyűjtésben csak a *Felhágó* és az *Oltramenő* helynév jelenik meg (SZOPPOS 2004: 18, 21). Sepsiszentkirály 20. századi helynevei között csak a *Felhágó* és a *Kerte (!) jövő* fordul elő (JANITSEK–HÁRI 2000: 26, 30). Kászonújfaluban a *Tőre hágó* (HINTS 2000: 16), Kászonimpérfalván a *Hegyestér-hágó*, *Cserehágó* (HINTS 2000: 35, 32) bukkan föl.

Az udvarhelyszéki Parajd névanyagában egyáltalán nem találunk efféle név alakot (JANITSEK–SZŐCS 2002), Etéd helynevei közt pedig csak a *Felhágó* (JANITSEK–SZŐCS 1998: 42) fordul elő.

Az előbbiekhöz hasonló tanulságokkal szolgál a Kalotaszeg történeti és jelenkori helynévanyagát (mutatóval együtt) közlő SZABÓ T. ATTILA-féle kötet. A számtalan *járó*, *menő* a történeti anyagban bukkan föl, a 20. századi gyűjtésben csak elvétve: *Béjáró*, *Béjáró föld*, *Feljáró*, *Keresztüljáró* stb. (SZABÓ T. 1942: 125, 135, 72).

A jelenkori adatok között tehát ritkán, de megtaláljuk a *menő*, *jövő* stb. ige-névvél alkotott szerkezeteket. Arányuk viszont jóval kisebb, mint a történeti helynévanyagban. A gyűjtők természetesen eltérően is ítélik meg a hallott adatokat, és nem biztos, hogy mindig fölveszik adattárukba a bizonytalanak, rögtönzöttnek vélt helymegjelöléseket.

7. Mi magyarázhatja az efféle szerkezetek gyakori felbukkanását a történeti adatok között? Legvalószínűbb, hogy a válasz a forrásként használt írások témájában, szövegalkotási tulajdonságaiban rejlik. A birtokösszeírások, határpercek szövegeiben a lejegyzők efféle formákkal is sűrűn éltek: „*csereföld, mely a patakra megyen véggel*”, „*Bitze patakára megyen véggel*”, tudniillik a földnek 'a pataknál húzódik a határa'. Az efféle, helynévnek egyáltalán nem tekinthető formák változataként válhatott gyakorivá a rövidebb, helynévszerűbb *X-re menő* forma, amely élő helynevekkel, helymegjelölésekkel is rokonságot tartott, viszont felépítése is mutatja, hogy elsődleges célja a terület kérdéses határának kijelölése, megadása volt.

BENKŐ LORÁND „*Hágó és társai*”-val kapcsolatos, fentebb említett észrevételeivel is összecseng, hogy ezekben a helymegjelölésekben és helynevekben ugyanazt az — általában antropomorfnak nevezett — gondolkodásmódot látjuk kifejeződni, amely alapján bizonyos tereptárgyaknak (pl. hegynek) *oldalát*, *fejét*, *lábát*, *gerincét* említjük meg metaforikusan, vagyis testrésznévből alakulnak földrajzi köznevek. A denotátum emberrel való azonosítása érződik azokból a

helymeghatározásokból is, amelyekben *valahová menő, járó, kelő* szántóföldről, vagy akár az utat *által* is *szökő* területről beszélünk.

A fentiek alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a Székelyföld jelenkori helyneveiben is többször felbukkanó *Vízremenő, Felhágó* típusú helynévadatok mögött egy élő, némileg változékony, de gyakori névadási típus húzódik meg, amelyet az írott források földrajzi pontosságra való törekvése (bizonyos területeken) viszont jócskán túltreprezentál a történeti névanyagban. A variánsokban fellelhető, névsokrokat alkotó történeti adatok változási folyamatainak (a névvé válás elméleti kérdéseivel együtt), névföldrajzi jellegzetességeinek további elemzése nagyobb, széleskörű adatfeldolgozáson alapuló tanulmányok feladata lesz a jövőben.

Irodalom

- BÁRTH M. JÁNOS (2007), Háromszéki helynevek nyelvészeti elemzése informatikai módszerekkel. In: *Helynévtörténeti tanulmányok 2.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 207–17.
- BENKŐ LORÁND (1944), *Hágó* és társai. *Erdélyi Múzeum XLIX*, 476–7.
- BENKŐ LORÁND (1947), *A Nyárádmente földrajzinevei.* MNyTK. 74. sz. Bp.
- BÖLCSKEI ANDREA–HAVAS PÉTER–SLÍZ MARIANN (2008), *A háromszéki Angyalos és Kökös család- és helynevei.* MND. 203. sz. Bp.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA (1997), *Felcsík helynevei I.* MND. 149. sz. Bp.
- ETH. 2. = Szabó T. Attila történeti helynévgyűjtése 2. *Háromszék.* SZABÓ T. ATTILA kéziratosságyűjtéséből közzétésszi HAJDÚ MIHÁLY és SLÍZ MARIANN. Bp., 2001.
- ETH. 6. = Szabó T. Attila Erdélyi történeti helynévgyűjtése 6. *Udvarhelyszék.* SZABÓ T. ATTILA kéziratosságyűjtéséből közzétésszi HAJDÚ MIHÁLY és BÁRTH M. JÁNOS. Bp., 2005.
- ETH. 8. = Szabó T. Attila történeti helynévgyűjtése 8. *Csík-, Gyergyó- és Kászonszék.* SZABÓ T. ATTILA kéziratosságyűjtéséből közzétésszi HAJDÚ MIHÁLY, MAKAY EMESE és SLÍZ MARIANN. Bp., 2006.
- FARKAS TAMÁS–ZÁNTÓ EDINA (2008), *A háromszéki Kilyén és Szotyor család- és helynevei.* MND. 202. sz. Bp.
- HINTS MIKLÓS (2000), *Kászons jelenkori és történeti család- és helynevei.* MND. 169. sz. Bp.
- HOFFMANN ISTVÁN (2007), *Helynevek nyelvi elemzése.* Második kiadás. Bp.
- INCZEFI GÉZA (1967), Laza szerkezetű földrajzi nevek típusai és alaki kérdései. *MNy.* 63: 64–71.
- INCZEFI GÉZA (1968), Néhány megjegyzés és adalék a laza szerkezetű földrajzi nevekhez. *MNy.* 64: 207–8.
- JANITSEK JENŐ (2008), *A háromszéki Székföld jelenkori és történeti hely- és családnevei.* MND. 201. sz. Bp.
- JANITSEK JENŐ–HÁRI GYULA (2000), *Sepsiszentkirály helynevei.* MND. 167. sz. Bp.

- JANITSEK JENŐ–SZŐCS LAJOS (1998), *Etéd jelenkori és történeti hely- és családnevei*. MND. 159. sz. Bp.
- JANITSEK JENŐ–SZŐCS LAJOS (2002), *Parajd jelenkori és történeti hely- és családnevei*. MND. 176. sz. Bp.
- MEZŐ ANDRÁS (1968), Megjegyzések a laza szerkezetű földrajzi nevekhez. *MNy.* 64: 51–6.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD (1998), A névutós helynevek kérdéséhez. *ETFTK.* 24: 77–9.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1986), Szokatlan alaki szerkezetű helynevek. *NÉ.* 11: 73–82.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1989), Szokatlan alaki szerkezetű helyneveinkről. *Baranyai Művelődés* 3: 46–50.
- SZABÓ T. ATTILA (1937/1988), Dés helynevei. In: SZABÓ T. ATTILA, *Nyelv és település*. Bp. 103–83.
- SZABÓ T. ATTILA (1942), *Kalotaszeg helynevei. I. Adatok*. Kolozsvár.
- SZABÓ T. ATTILA–GERGELY BÉLA (1945), *A kolozsmegyei Borsavölgy helynevei*. Kolozsvár.
- SZOPOS ANDRÁS (2004), *Csíkszentimre helynevei. 1602–2000*. MND. 193. sz. Bp.
- SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár I–.* Szerk. SZABÓ T. ATTILA és munkatársai. Bukarest–Bp.–Kolozsvár, 1975–.
- VÉGH JÓZSEF (1970), A földrajzi nevek gyűjtésének időszerű kérdései. *NytudÉrt.* 70: 373–80.
- ZELLIGER ERZSÉBET (1991), A szóösszetétel. In: *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp. 523–52.